

ปฏิจจสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต PATICCASAMUPPĀDA FOR DEVELOPMENT QUALITY OF LIFE

¹พระมหาปรีชา รตนโชโตและ ²พระครูพิศาลสารบัณฑิต
¹Phramaha Preecha Ratanachoto and ²Phrakrupisansalabandit

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

²rchaicharoen11@gmail.com

Received December 25, 2021; Revised February 12, 2022; Accepted March 20, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการนำเสนอปฏิจจสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต พบว่าหลักปฏิจจสมุปบาทที่แสดงสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นหรือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้นเป็นกระบวนการของธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นมีอยู่อย่างนั้น เนื่องจากเป็นหลักของกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่ ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลให้เกิดขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มีอยู่และเกิดขึ้นจริงตามธรรมชาติ การนำหลักธรรม ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทมาเชื่อมโยงเกี่ยวพันกับหลักธรรมคำสอนอื่นๆ ทำให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตใน 2 ด้าน คือ 1) ด้านกายภาพพบว่า เมื่อบุคคลเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปบาทอันมีอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้วพยายามดับทุกข์ 2) ด้านจิตภาพพบว่า เมื่อบุคคลเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปบาทอันมีอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้วพยายามดับทุกข์ด้วยการดับอวิชชา เพื่อยุติการประทุพติ ปฏิบัติตนด้วยการพัฒนากายและพัฒนาศีลจนกระทั่งยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยการ พัฒนาจิตและปัญญา

คำสำคัญ : ปฏิจจสมุปบาท, การพัฒนา, คุณภาพชีวิต

¹นิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

²รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

Abstract

This academic article presents Patikkasamuppāda is the dhamma conditions occurred by the factors or is simultaneous occurrence of the dhammas that are dependent on one another. All matters happened with dependence is a natural process of suchness because it is the natural law or truth without any creator. The principles of Patikkasamuppāda can be applied with other dhammas to develop the quality of life in two aspects: 1) Physical health : when one understands Patikkasamuppāda that all conditions has Avijjā (ignorance) as the cause of suffering, then one tries to eliminate it; 2) Mental health : when one understands Patikkasamuppāda that all conditions has ignorance as the cause of suffering, then one tries to eliminate it, one diligently develops oneself by developing the body and observing the precepts till they can develop their mental health and wisdom.

Keywords: patikkasamuppāda, development, quality of life

บทนำ

มนุษย์ทุกคนล้วนรักความสุขเกลียดความทุกข์ สิ่งที่มนุษย์พยายามทำตลอดชีวิต คือ การเข้าหาความสุข พยายามหนีความทุกข์ เมื่อพบทุกข์ก็พยายามขจัดปัดเป่าออกไปหรือพยายามป้องกันไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้น (พระไพศาล วิสาโล, 2555 : 26) ปัญหาของมนุษย์มีมากมาย เมื่อกล่าวให้สั้นก็จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ดี-ชั่ว หรือ ดี-ร้าย และ สุข-ทุกข์ หากพูดรวบรัดลงไปในคำเดียวก็คือทุกข์ นั่นเอง การดำเนินชีวิต คือ ความพยายามที่จะแก้ปัญหาของชีวิตหรือการหาทางปลดปล่อยไถ่ถอนทุกข์ แต่ถ้าไม่รู้วิธีแก้ไขหรือวิธีปลดปล่อยไถ่ถอนทุกข์ ที่ถูกต้อง การแก้ปัญหาก็กลายเป็นเพิ่มปัญหา การปลดปล่อยไถ่ถอนทุกข์ก็กลายเป็นการสะสมทุกข์ ยิ่งพยายามดำเนินไปปัญหาหรือทุกข์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้น กลายเป็นวงจรและเป็นวงจรที่ยิ่งหนวยิ่งเข้มข้นซับซ้อนขึ้นทุกที เรียกโดยภาพพจน์ว่าเป็นวังวนแห่งปัญหาและการเวียนว่ายอยู่ในทุกข์ สภาพเช่นนี้คือ ความเป็นไปแห่งกระบวนการแบบสังสารวัฏฏ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในหลักปฏิจจนุปบาทฝ่ายสมุทวารหรืออนุโลมปฏิจจนุปบาทแสดงให้เห็นว่าปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นตามกระบวนการแห่งเหตุและผล (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546 : 223)

มนุษย์เกิดมานำเอาความทุกข์เกิดมาด้วยกันทั้งสิ้น เหมือนดอกเห็ดที่เกิดมา หอบเอาฝุ่น คือ ดินมาด้วยฉนั้น การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์อยู่ร่ำไป ต้นเหตุที่ทำให้เป็นทุกข์ คือ ความ

ทะยานอยาก (ตัณหา 3) ความทะยานอยากในกาม ได้แก่ กามตัณหา ความทะยานอยากในภพ ได้แก่ ภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ ได้แก่ วิภวตัณหา เมื่อความทะยานอยาก คือ ตัณหาเกิดมี ก็จะทำให้ธรรมอื่นๆ เกิดมีตามไปด้วย เช่น เมื่อมีชาติ ชรามรรณะก็เกิดมี เมื่อมีชรามรรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสสุปายาสะก็เกิดมีเป็นต้น การเกิดอย่างนี้เป็นประดุจโซ่แห่งชีวิตที่ผูกมัดมนุษย์ให้เวียนวนอยู่ในวัฏฏะ ไม่มีที่สิ้นสุด ธรรมเหล่านี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง (พระมหาพิสุตน์ จันทวิโส (พนัรมย์), 2554 : 1)

ปฏิจจสมุปบาท เป็นการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย โดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นหรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมาหลักปฏิจจสมุปบาท แสดงการเกิดขึ้นของชีวิตแห่งทุกข์ หรือการเกิดขึ้นแห่งการ (มีชีวิตอยู่อย่าง) มีตัวตน ซึ่งจะต้องมีทุกข์เป็นผลลัพธ์แน่นอน เมื่อทำลายวงจรในปฏิจจสมุปบาทลงก็เท่ากับทำลายชีวิตแห่งความทุกข์หรือทำลายความทุกข์ทั้งหมดที่จะเกิดขึ้นจากการ (มีชีวิตอยู่อย่าง) มีตัวตน นี่คือการที่ตรงกันข้าม อันได้แก่ ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา อยู่อย่างไม่มียึดมั่นถือมั่น ในตัวตน อยู่อย่างอิสระ อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ หรืออยู่อย่างไม่มีทุกข์

คุณภาพชีวิตที่ดี เป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ คำว่าคุณภาพชีวิตที่ดี สำหรับคนทั่วไปที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ในทางโลกนั้น หมายถึง การมีสุขภาพที่ดี อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี มีการศึกษาดี การมีงานทำและมีรายได้ และการมีค่านิยมที่ดี ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกกำหนดเป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชนและบรรจุไว้ในเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานที่ใช้ในการจัดเก็บข้อมูลช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)

โดยแผนพัฒนาฯ ดังกล่าวได้มีการเตรียมความพร้อมด้านกำลังคนและการเสริมสร้างศักยภาพของประชากรในทุกช่วงวัย มุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพทุนมนุษย์ของประเทศโดยพัฒนาคนให้เหมาะสมตามช่วงวัย เพื่อให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ การหล่อหลอมให้คนไทยมีค่านิยมตามบรรทัดฐานที่ดีทางสังคมเป็นคนดี มีสุขภาวะที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม มีระเบียบวินัยและมีจิตสำนึกที่ดีต่อสังคมส่วนรวม มีวัตถุประสงค์เพื่อวางรากฐานให้คนไทยเป็นคนที่สมบูรณ์มีคุณธรรมจริยธรรมมีระเบียบวินัย มีค่านิยมที่ดี มีจิตสาธารณะและมีความสุขโดยมีสุขภาวะและสุขภาพที่ดี ครอบครัวอบอุ่นตลอดจนเป็นคนเก่งที่มีทักษะความรู้ความสามารถและพัฒนาตนเองได้ต่อเนื่องตลอดชีวิตและมีเป้าหมายรวมเพื่อให้คนไทยมีคุณลักษณะเป็นคนไทยที่สมบูรณ์ มีวินัยมีทัศนคติและพฤติกรรมตามบรรทัดฐานที่ดีของสังคม มีความเป็นพลเมืองตื่นรู้ มีความสามารถในการปรับตัวได้อย่างรู้เท่าทันสถานการณ์ มีความรับผิดชอบและทำประโยชน์ต่อส่วนรวม มีสุขภาพกายและใจที่ดี มีความเจริญงอกงามทางจิตวิญญาณ มีวิถีชีวิตที่พอเพียงและมีความเป็นไทย

แต่อย่างไรก็ตามคุณภาพชีวิตที่ดีตามที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นเพียงตัวชี้วัดทางกายภาพที่อาจจะยังไม่ได้หยั่งลึกถึงสิ่งที่อยู่ภายในคือจิตใจที่จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้าง

คุณภาพของการเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม อันจะสร้างความเจริญงอกงามแห่งชีวิตที่แท้จริงได้ หากผู้คนไม่มีหลักยึดทางจิตใจ ไม่สามารถดำรงชีวิตให้อยู่ในครรลองที่ถูกต้องและดีงามแล้ว การประสบความสำเร็จมีคุณภาพชีวิตในทางโลกจะไม่ใช่ความสำเร็จและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีและแท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากมนุษย์สามารถนำหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาปรับใช้และพัฒนาชีวิตของตนให้ผสมกลมกลืนกับการใช้ชีวิตทางโลกได้ก็จะทำให้ดำเนินชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ

ปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้เป็นการศึกษาปฏิจจสมุปบาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในเรื่องความหมายและความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท องค์แห่งปฏิจจสมุปบาท ความเป็นเหตุและปัจจัยของกันและกัน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ความหมายของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท คือ กฎแห่งเหตุและผล ที่อธิบายให้เห็นว่าสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนั้นก็จะเกิดขึ้นตามมา สิ่งที่เกิดขึ้นก่อนเป็นเหตุ สิ่งที่เกิดขึ้นตามหลังเป็นผล เป็นสิ่งที่ต่อเนื่องมาจากสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น ในสังคมไทยเรามักจะใช้คำว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าก่อนจะดีก็ต้องทำให้ปรากฏ ก่อนจะได้ความชั่วก็ต้องทำความชั่วให้ปรากฏ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กรรม กรรมจึงเป็นแดนเกิด กรรมเป็นทายาท กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กรรมเป็นที่พึ่งพาอาศัย กรรมเป็นของตนเอง ไม่มีใครหนีกฎแห่งกรรมพ้นในสามโลกนี้ เรื่องราวต่างๆ ในโลกนี้ไม่ว่ากับโลก มนุษย์ หรือสัตว์ สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเกิดแต่กรรม คือ การกระทำของเราของใคร ๆ นั่นแหละเป็นเหตุ ไม่ใช่ ฟ้าดิน พระพรหมที่โหมมาลิขิตให้ตัวเราเองนั่นแหละเป็นผู้ลิขิตชีวิตให้กับตนเอง ไม่มีอะไรในโลกที่เป็นเหตุบังเอิญ ทุกสิ่งมีเหตุมีผล เป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบเนื่องกันมาทั้งนั้น สิ่งเหล่านี้เรียกกฎแห่งปฏิจจสมุปบาท แล้วนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน มันจะปลดปล่อย ปลอ่ยกวางได้ไม่ยากนัก

ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา แปลความหมายในเบื้องต้นว่า หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้นหรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2544 : 74) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปัจจัยการ แปลว่า อาการที่เป็นปัจจัยแก่กัน หมายถึงสิ่งที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น คือ สิ่งนี้เกิดขึ้นก็มีสิ่งนี้ตามมา หรือเมื่อสิ่งนี้ดับไปสิ่งนี้ก็ดับไป เกี่ยวโยงกันไปเหมือนลูกโซ่ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2551 : 494) เป็นหลักธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นกระบวนการของธรรมชาติที่เกิดขึ้นมีอยู่อย่างนั้นคือเมื่อสิ่งนี้มีสิ่ง

นั่นจึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้นสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 16/21/38.)

สรุปได้ว่า ปฏิจจนสมุปบาท หมายถึง หลักธรรมที่กล่าวถึงความเป็นไปตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนโลก สภาวะธรรม หรือธรรมชาติที่มนุษย์ประสบพบเจอล้วนมีเหตุและปัจจัยในการเกิดขึ้นและดับไปทั้งสิ้น ดังพุทธพจน์ที่กล่าวว่า สิ่งทั้งหลายเมื่อมีเหตุก็เกิด เมื่อหมดเหตุก็ดับ ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ

ปฏิจจนสมุปบาทเป็นธรรมอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เมื่อแรกตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิ์พุกษ โกลีผิงแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอรุเวลา พระองค์ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา 7 วัน ทรงมนสิการปฏิจจนสมุปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลม ตลอดปฐมยามแห่งราตรีในยามที่ 1 นี้พระองค์ได้ทรงเปล่งอุทานว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไปเพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ” จากนั้นทรงพิจารณาโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างละเอียด ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี (ยามที่ 2) และทรงเปล่งอุทานว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไปเพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย” และทรงพิจารณาทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างละเอียด ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี (ยามที่ 3) ในยามที่ 3 นี้ นั้น พระองค์จึงทรงเปล่งอุทานว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาสองเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องทอ้งฟ้าให้สว่างไสว ฉะนั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 4/1/1-6)

ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระพุทธองค์ ขณะที่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เมื่อแสดงปฏิจจนสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับแล้ว จึงได้จำแนกปฏิจจนสมุปบาทแก่วิภิกษุทั้งหลายพร้อมทั้งแสดงข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจนสมุปบาท คือ

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญูณจึงมี
เพราะวิญญูณเป็น	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี

เพราะภาพเป็นปัจจัย

ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัยขรามณะโสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการดังนี้

ขราและมรณะ ขรา คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า ขรา ส่วน มรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกดับแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้นๆ จากหมู่สัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า มรณะ

ชาติ คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่าชาติ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 16/2/3-4)

ภพ มี 3 ประการ คือ กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) 2. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) 3. อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร) นี้เรียกว่า ภพ

อุปาทาน มี 4 ประการ คือ กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) 3. สัมผัสอุปาทาน (ความยึดมั่นในสัมผัส) 4. อัตตวาอุปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) นี้เรียกว่า อุปาทาน

ตัณหา มี 6 ประการ คือ รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป) สัทธตัณหา (ความทะยานอยากได้เสียง) คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น) รสตัณหา (ความทะยานอยากได้รส) โภกขุตัณหา (ความทะยานอยากได้โภกขุตัณหา) อัมมตัณหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์) นี้เรียกว่า ตัณหา

เวทนา มี 6 ประการ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย) มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ) นี้เรียกว่า เวทนา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 16/2/5-6)

ผัสสะ มี 6 ประการ คือ จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู) ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น) กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย) มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ) นี้เรียกว่า ผัสสะ

สฬายตนะ มี 6 ประการ คือ จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) โสตายตนะ (อายตนะคือหู) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) นี้เรียกว่า สฬายตนะ

นามรูป คือ เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) เจตนา (ความจงใจ) ผัสสะ (ความกระทบ หรือสัมผัส) มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ) นี้เรียกว่า นาม

มหาภูต 4 และรูปที่อาศัยมหาภูต 4 นี้เรียกว่า รูป (มหาภูตหรือมหาภูตรูป 4 คือ ธาตุ 4 ได้แก่ (1) ปฐวีธาตุ คือธาตุดินมีลักษณะแข็งแข็ง (2) อาโปธาตุ คือธาตุน้ำมีลักษณะเหลว (3) เตโชธาตุ คือธาตุไฟมีลักษณะร้อน (4) วาโยธาตุ คือธาตุลมมีลักษณะพัดไปมา นามและรูปที่กล่าวมานี้ เรียกว่า นามรูป (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 16/2/6-7.)

วิญญาณ มี 6 ประการ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น) กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) นี้เรียกว่า วิญญาณ

สังขาร มี 3 ประการ คือ กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ) นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย

อวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่า อวิชชา ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ

จะเห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงหลักการและเหตุผลซึ่งกันและกันในการเกิดที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างมีระบบในกฎธรรมชาติ

2. องค์แห่งปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทนั้นเป็นธรรมที่อิงอาศัยกันและกันทุกๆ องค์จะเกิดขึ้นอย่างมีสัมพันธ์ผูกต่อกันเป็นลูกโซ่ กระทั่งเกิดเป็นวงเวียนแห่งสังสารวัฏ ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล จึงยอมรับได้ว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และยอมรับได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์และจึงได้ชื่อว่า ได้บรรลุประโยชน์ของความ เป็นสมณะและประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 16/41, 94-5) ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจจสมุปบาท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 12/346/359) ภิกษุทั้งหลาย แท้จริง อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อใด อริยสาวกรู้ทั่วถึงความเกิดและความดับของโลกตามที่มีนเป็นอย่างนี้ อริยสาวกนี้ เรียกว่าเป็นผู้มีทิฐิสมบุรณ์ก็ได้ ผู้มีทัศนะสมบุรณ์ก็ได้ ผู้ถึงสัทธรรมนี้ ก็ได้ ผู้ประกอบด้วยเสขญาณ ก็ได้ ผู้ประกอบด้วยเสขวิชชาก็ได้ ผู้บรรลุกระแสธรรมแล้วก็ได้ พระอริยะผู้มีปัญญาชำระกิเลสก็ได้ ผู้อยู่ชดประตอมตะก็ได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 16/184/94)

จากพุทธพจน์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่

ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลขึ้น หากแต่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้วได้ทรงนำมาประกาศแก่ชาวโลกให้รู้ตาม นอกจากปฏิจจสมุปบาทจะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติแล้ว ยังเป็นหลักธรรม ที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะถ้าบุคคลรู้และเข้าใจกฎธรรมชาตินี้แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องจนเกิดปัญญารู้แจ้ง มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้วก็เท่ากับได้พบทางเดินของชีวิตอันประเสริฐ เห็นธรรมอันประเสริฐ ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปให้ถึง ซึ่งนอกจากจะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญแล้ว ปฏิจจสมุปบาทยังมีสารัตถะที่ละเอียดลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เห็นได้ยาก สำหรับสรรพสัตว์ที่ยังหนาด้วยกิเลส จึงชี้ให้เห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง ควรแก่การศึกษาและทำความเข้าใจเป็นพิเศษ

ดังนั้น พุทธบริษัทจึงควรที่จะได้ศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดให้เข้าใจอย่างถ่องแท้เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้นในวัฏฏะ มีปัญญารู้แจ้ง เข้าใจถึงความจริงของชีวิตและดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา คือ รู้เท่าทันทุกข์ เมื่อมีทุกข์เกิดขึ้นก็มีสติตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว และปรับตัวยอมรับความเป็นจริงของชีวิตได้ และเมื่อมีความสุขก็ไม่หลงระเหิรไปกับความสุขนั้น ด้วยมีสติรู้ว่าความสุขนั้นไม่เที่ยง การดำเนินชีวิตก็จะเป็นไปอย่างมีคุณภาพพบความสุขที่แท้จริง

3. ความเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

ความเป็นเหตุปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิดการดำเนินไปและการดับไปของชีวิต เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันในรูปของวงจรหมุนเวียนเป็นวัฏฏะ ความเป็นเหตุและปัจจัยนี้ ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงความหมายขององค์ประกอบและความสัมพันธ์กันของปฏิจจสมุปบาททั้ง 12 แบบ ดังนี้ 1) อวิชชา (ignorance, lack of knowledge) หมายถึง ความไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริง ความไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ ความหลงไปตามสมมุติบัญญัติ ความไม่เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ความไม่รู้ที่แฝงอยู่กับความเชื่อถือต่าง ๆ ภาวะขาดปัญญา ความไม่หยั่งรู้เหตุปัจจัย การใช้ปัญญาหรือปัญญาไม่ทำงานในขณะนั้น 2) สังขาร (volitional activities) หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจ มุ่งหมาย ตัดสินใจ และการที่จะแสดงเจตนาออกเป็นการกระทำ กระบวนการความคิดที่เป็นไปตามความโน้มเอียง ความเคยชิน และคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตซึ่งได้สั่งสมไว้ 3) วิญญาณ (consciousness) หมายถึง การรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสกาย รู้ต่ออารมณ์ที่มีในใจ ตลอดจนสภาพพื้นเพของจิตในขณะนั้น ๆ 4) นามรูป (animated organism) หมายถึง ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรมในความรับรู้ของบุคคล ภาวะที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้องและปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนองในแนวทางของวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิต 5) สฬายตนะ (the six sense-bases)

หมายถึง ภาวะที่อายตนะที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ **6) ผัสสะ** (contact) หมายถึง การเชื่อมต่อกับความรู้กับโลกภายนอก การรับรู้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่าง ๆ **7) เวทนา** (feeling) หมายถึง ความรู้สึกสุขสบาย ถูกใจ หรือทุกข์ ไม่สบายหรือเฉย ๆ ไม่ทุกข์ **8) ตัณหา** (craving) หมายถึง ความอยาก ทะยานร่ำรนาหาสิ่งอันวิเศษเวทนา หลีกหนีสิ่งที่ก่อทุกข์เวทนา แยกโดยการเป็น อยากได้ อยากเอา อยากเป็น อยากคงอยู่ใน ภาวะนั้น ๆ ยังยืนตลอดไป อยากเลี้ยงฟัน อยากให้ดับสูญ หรืออยากทำลาย **9) อุปาทาน** (attachment, clinging) หมายถึง ความยึดติดถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง รวบรวมเอาสิ่งต่าง ๆ และภาวะชีวิตที่อันวิเศษเวทนานั้นเข้ามาผูกพันกับตัว, การเกิดค่าถือความสำคัญของ ภาวะและสิ่งต่าง ๆ ในแนวทางที่เสริมหรือสนองตัณหาของตน **10) ภพ** (process of becoming) หมายถึง กระบวนพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออกเพื่อสนองตัณหาอุปาทานนั้น (กรรมภพ-the active process) และ ภาวะแห่งชีวิตสำหรับตัวตน หรือตัวตนที่จะมีจะเป็น ในรูปใดรูปหนึ่ง (อุปปัตติภพ-the passive process) โดยสอดคล้องกับอุปาทานและ กระบวนพฤติกรรมนั้น **11) ขาติ** (birth) หมายถึง การเกิดความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือ ไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิตนั้นๆ **12) ชรามรณะ** (decay and death) หมายถึง ความสำนึกใน ความขาด พลาด หรือพราดแห่งตัวตน จากภาวะชีวิตอันนั้น ความรู้สึกที่ตัวตนถูกคุกคาม ด้วยความสูญสิ้น สลาย หรือพลัดพราดจากภาวะชีวิตนั้นๆหรือจากการได้มีได้เป็นอย่างนั้นๆ จึงเกิด **โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส สุปายาส** พ่วงมาด้วย คือ รู้สึกคับแค้น ขัดข้อง ขุ่นมัว แห่งใจ หดหู่ ซึมเซา หวาด กังวล ไม่สมหวัง กระวนกระวาย และทุกข์เวทนาต่าง ๆ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546 : 223)

โดยนัยนี้ เมื่อตัวตนเกิดขึ้นในภาวะชีวิตที่ไม่ต้องการ ไม่เกิดในภาวะชีวิตที่ต้องการก็ดี เมื่อตัวตนเกิดได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อยู่ในภาวะชีวิตที่ต้องการ แต่ต้องสูญสลายพราดไปก็ดี ถูกคุกคามด้วยความขาด พลาด และพราดจากภาวะชีวิตที่ต้องการก็ดี ความทุกข์แบบต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้น คือ **เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส** และในภาวะแห่งความทุกข์ เช่นนี้ จิตใจก็ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่รู้ไม่เข้าใจหรือไม่มองสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง มีความ คับข้องใจ ความหลงใหล และความมืดบอด อันเป็นลักษณะของอวิชชา จึงเกิดการดิ้นรน หาทางออกด้วยวิธีการแห่งอวิชชาตามวงจร ตัวอย่างเช่น ในชีวิตประจำวัน เมื่อมีการแข่งขัน และมีการชนะเกิดขึ้น สำหรับปุถุชนจะไม่มีเพียงการชนะที่เป็นเหตุการณ์ทางสังคม ซึ่งมีความหมายและวัตถุประสงค์ตามที่ตกลงกำหนด วางกัน (สมมติ) ไว้เท่านั้น แต่จะมีความ เป็นผู้ชนะที่ยึดมั่นไว้กับความหมายพิเศษบางอย่างเฉพาะตัวด้วยอุปาทาน (ภพ) ด้วย ในบาง โอกาส โดยเฉพาะในกรณีของคนมักหยิ่งผยอง หรือในกรณีเกิดเรื่องกระทบกระเทือนใจ ก็ จะเกิดความรู้สึกโผล่ขึ้นมาว่า เราเป็นผู้ชนะ จึงเท่ากับตัวเราเกิดขึ้นในความเป็นผู้ชนะ (ขาติ) แต่ ความเป็นผู้ชนะของเราในความหมายสมบูรณ์เต็มตัว ต้องพ่วงเอาความมีเกียรติ ความยกย่อง เยินยอ ความได้ผลประโยชน์ ความนิยมชมชอบ การยอมรับของผู้อื่นไว้ด้วย ความเกิดของตัว

เราในความชนะ หรือความชนะของเรา จึงเกิดพร้อมกับการที่จะต้องมียุ้ยยอมรับ ยกย่องเชิดชู การทำให้ผู้ใดผู้หนึ่งแพ้ไปได้ การได้ทำหรือแสดงออกอะไรสักอย่างที่สุดขีดของความยาก ฯลฯ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง

ในขณะที่เดียวกับที่ตัวเราในฐานะผู้ชนะ พร้อมทั้งความหมายต่างๆ ที่พ่วงอยู่กับมัน เกิดขึ้น ความสมหวัง หรือไม่สมหวังก็เกิดขึ้น เมื่อสมหวังก็จะตามมาด้วยความรู้สึกละโล่งที่ต้องผูกพันมัดตัวไว้กับความเป็นผู้ชนะนั้นให้แน่นแฟ้น เพราะกลัวว่าความเป็นผู้ชนะจะสูญสิ้นไปจากตน กล่าวคือ ความยอมรับนิยมยกย่องเชิดชูที่ได้รับในฐานะนั้น จะไม่คงอยู่อย่างเดิม จะลดน้อยลง เสื่อมไป หรือหมดไปจากตน เมื่อพบเห็นผู้ใดผู้หนึ่งแสดงอาการไม่เชิดชูให้เกียรติอย่างเต็มที่ หรือเท่าที่หวัง หรือการยกย่องเชิดชูเกียรติที่เคยได้อยู่ มาลดน้อยลง ก็ย่อมเกิดความขุ่นมัวหม่นหมองใจและอุปายาส เพราะตัวตนในภาวะผู้ชนะนั้นกำลังถูกระทบกระแทก หรือถูกบีบคั้นกำจัดให้พรางไปเสียจากภาวะผู้ชนะ คือกำลังถูกคุกคามด้วยความเสื่อมโทรม (ชรา) และความสูญสลาย (มรณะ) จากความเป็นผู้ชนะพร้อมทั้งคุณค่าผวนท่างต่างๆ ที่ยึดได้ (ภพ) เมื่อภาวการณ์ดำเนินไปเช่นนี้ ความรู้สึกขุ่นมัวหม่นหมอง กังวลผิดหวังต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ซึ่งมีได้ถูกขุดทิ้งโดยสติและสัมปชัญญะ (ปัญญา) ก็จะเข้าหมักหมมทับถมในสันดาน มีผลต่อบุคลิกภาพ สภาพชีวิตจิตใจ และพฤติกรรมของบุคคลนั้น ตามวงจรปฏิจจุสมุปบาทต่อไป เป็นการเสวยเวทนาอย่างที่เราเรียกว่าหมักตัวหรือผูกมัดตัว

ข้อสังเกตว่า เมื่อมีตัวตน (ในความรู้สึก) เกิดขึ้น ก็ย่อมมีความกินเนื้อที่ เมื่อกินเนื้อที่ก็มีขอบเขต หรือถูกจำกัด เมื่อถูกจำกัด ก็มีการแยกตัวออกต่างหาก เมื่อมีการแยกตัวออกต่างหาก ก็มีการแบ่งว่าตัวเราและมีใช้ตัวเรา เมื่อตัวตนของเราเกิดขึ้นแล้ว ก็ขยายตัวแบ่งพองออก พร้อมด้วยความอยากได้อยากเด่นอยากแสดงต่อตัวตนอื่น ๆ พลุ่อกออกมา แต่ตัวตนและความอยากนั้นไม่สามารถขยายออกไปอย่างอิสระไม่มีที่สิ้นสุด ต้องถูกฝืนกดหรือข่มไว้โดยบุคคลนั่นเอง ในกรณีที่เราไม่มีความสำนึกในการแสดงตัวแก่ผู้อื่นว่าตนเป็นคนดี หรือถ้าตนเองไม่กดหรือข่มไว้ ปล่อยให้แสดงออกเต็มที่ ก็ย่อมเกิดการปะทะขัดแย้งภายนอกและแม้แสดงออกได้เต็มที่ ก็ทำให้พลังในตนเองลดน้อยลง เสริมกำลังความอยากให้แรงยิ่ง ๆ ขึ้น และความรู้สึกปรองให้มากขึ้น ๆ ในคราวต่อ ๆ ไป เป็นการเพิ่มโอกาสให้แก่ความขัดแย้งและการปะทะที่รุนแรงยิ่ง ๆ ขึ้นและหมดความเป็นตัวของตัวเองลงไปทุกที ความสมบูรณ์เต็มอยากจึงไม่มี และความกดดันขัดแย้งกระทบกระทั่งบีบคั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ในทุกกรณี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546 : 112)

จากการศึกษาปฏิจจุสมุปบาท ผลการศึกษาพบว่า ปฏิจจุสมุปบาท หมายถึงสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นหรือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นเป็นกระบวนการของธรรมชาติที่เกิดขึ้นมีอยู่อย่างนั้น คือ เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้นสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ ปฏิจจุสมุปบาทจึงเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญเนื่องจากเป็นหลักธรรมที่แสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลัก

ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลให้เกิดมีขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มียุและเกิดขึ้นจริงตามธรรมชาติ ปฏิจจนสมุปบาทซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้และปรากฏใน คัมภีร์พระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค นิทานสังยุต นั้นได้แสดง ปฏิจจนสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ โดยสายเกิดทุกข์เริ่มตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป... ส่วนสายดับทุกข์เริ่มจากอวิชชาเช่นเดียวกัน คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ พระสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ...นอกจากได้แสดงวงจรปฏิจจนสมุปบาทแล้วยังได้ทรงจำแนกปฏิจจนสมุปบาทเพื่อให้ทราบถึงอาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวงจรปฏิจจนสมุปบาทรวมถึงการแสดงปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์ โดยสรุปก็คือ แสดงให้เห็นถึงเหตุแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์และหนทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์นั่นเอง

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าปฏิจจนสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ เป็นหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์ผู้มีอวิชชาเป็นเหตุแห่งทุกข์สามารถใช้ศึกษาและนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เห็นและเข้าใจความเป็นไปของชีวิตตามเหตุและปัจจัยได้ถูกต้อง อันจะนำไปสู่หนทางแห่งการดับทุกข์ ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเป็นชีวิตที่อยู่อย่างมีความสุขอย่างแท้จริง เนื่องจากเข้าใจถึงเหตุและปัจจัยที่เป็นไปตามธรรมชาติ เห็นและเข้าใจทุกอย่างได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติ

ปฏิจจนสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

งานวิจัยในบทนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ปฏิจจนสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับ คุณภาพชีวิต ปฏิจจนสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทางด้านกายภาพ ได้แก่ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล และปฏิจจนสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทางด้านจิตภาพ ได้แก่ การพัฒนาจิต การพัฒนาปัญญา โดยมีเนื้อหา ดังนี้

1. คุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตในที่นี้หมายถึงว่าคุณภาพชีวิตที่เป็นคุณภาพชีวิตภายในและภายนอก คุณภาพชีวิตภายในหมายถึงว่าคุณภาพทางด้านจิตใจที่วัดไม่ได้ด้วยวัตถุ แต่จะเป็นคุณภาพในเรื่องจิตวิญญาณ เช่น ความรัก ความนับถือและความกตัญญูรู้คุณ ส่วนคุณภาพภายนอกนั้นหมายถึงว่าด้านกาย เช่นอาหารที่ให้คุณค่าทางโภชนาการ การบริการที่ดี สิ่งของเครื่องใช้ ทั้งสองส่วนนี้เป็นมาตรฐานของคุณภาพชีวิตหรือการทำความผาสุกให้เกิดขึ้นในชีวิต ชีวิตที่อุปบัติขึ้นมานบนโลกนี้ ในทางพระพุทธศาสนากล่าวว่าการเกิดนั้นเป็นทุกข์ เมื่อมีชีวิตมนุษย์จึงได้นำความทุกข์มาด้วย การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงจำเป็นต้องเข้าใจโลกและชีวิตเพื่อให้

สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่ทุกข์ ซึ่งก็คือการพัฒนาชีวิตให้อยู่ดีมีสุขมีคุณภาพชีวิตที่ดี สภาวะความพร้อมของบุคคลทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ และด้าน อื่นๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่จะสามารถส่งผลให้เขาดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข (ธเนศ ถวิลหวัง, 2558 : 1)

ในทางวิทยาศาสตร์ ชีวิต คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสสารกับพลังงาน ร่างกายซึ่งเป็นสสารคือเครื่องมือของจิตใจซึ่งเป็นพลังงาน สองอย่างนี้จะต้องปฏิสัมพันธ์กันและพึ่งพากันจึงจะทำงานได้ดี ในทางพระพุทธศาสนา ชีวิต คือ สิ่งที่ประกอบกันเข้าเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือร่างกาย เป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสได้ด้วยระบบประสาท ตาเห็น มือจับต้องสัมผัสได้ อีกส่วนหนึ่งเรียกว่า จิตใจ มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าไม่มี เพราะจิตเป็นนามธรรม เป็นพลังงานที่อยู่ในร่างกายของคนและทำงานได้ ตราบใดที่จิตใจกับร่างกายยังอยู่ด้วยกัน ชีวิตของคนก็ยังมีอยู่ ยังสร้างพฤติกรรมทำได้ทั้งสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษได้ (สนอง วรอุไร, 2549 : 86)

ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556 : 86) ประกอบกันเข้าของส่วนต่าง ๆ เรียกทางธรรมว่า เบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556 : 13) ชีวิตมนุษย์ มีส่วนสำคัญทั้งด้านกายและจิต ที่ประกอบกันรวมเรียกว่า เบญจขันธ์ที่มี 5 ส่วนประกอบกัน แล้วย่อออกมาคือ **รูปกับนาม** หรือ **กายกับจิต** โดยรูปหรือกายประกอบด้วยธาตุ 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบกันเป็นเซลล์ต่าง ๆ นาม คือ เวทนา ได้แก่ ความรู้สึก สบาย-ไม่สบาย สุข-ทุกข์ เฉย ๆ สัญญา ได้แก่ การจำได้หมายอารมณ์ การเห็นการจดจำความรู้สึก เช่น เห็นสีเขียว ขาว แดง หรือความรู้สึกดีใจ เสียใจ โกรธ ก็บันทึกไว้ และระลึกได้ สังขาร ได้แก่ ความพอใจ-ไม่พอใจ เข้าใจ-ไม่เข้าใจ สิ่งที่ปรุงแต่ง-ถูกปรุงแต่ง สร้างสรรค์เจตนาต่าง ๆ และวิญญาณ ได้แก่ ส่วนที่รับความรู้ทางอายตนะที่เกิดขึ้น 6 ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นธาตุรู้ (จุฬาทิพย์ อุมะวิชนี, 2546 : 9)

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ หรือ ความดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ที่ประกอบด้วยรูปกับนาม หรือขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) โดยที่รูป คือ กายที่ประกอบไปด้วยธาตุ 4 (ดิน น้ำ ลม ไฟ) และนาม คือ จิต (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เนื่องจากชีวิตประกอบไปด้วยรูปกับนามที่ประกอบกันเข้าของขันธ์ 5 ซึ่งในทางโลกเรียกว่า คนหรือมนุษย์ มนุษยจึงเป็นสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่งที่เป็นส่วนประกอบของโลก เมื่อบังเกิดขึ้นมาบนโลกแล้วมนุษย์ทุกรูปนามต่างต้องการมีความสุขมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่การจะมีชีวิตที่ดีมีคุณภาพนั้นมนุษย์จะต้องได้รับการพัฒนา ดังนั้นคุณภาพชีวิต จึงหมายถึง ความสามารถของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข มีรูปกับนามคือร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์แข็งแรง แข็งแกร่ง มีความเข้าใจความเป็นไปของ

ชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตทั้งในชีวิตส่วนตัว ครอบครัว สังคมส่วนรวมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข สร้างความสำเร็จในชีวิตได้อย่างถูกต้องและดีงาม

การพัฒนามนุษย์ก็คือการทำให้มนุษย์มีความเจริญขึ้นหรือดีขึ้น ให้มีความสมบูรณ์ในความเป็นมนุษย์ คือ มีคุณภาพ ศักยภาพ ประสิทธิภาพ และสมรรถภาพสมบูรณ์ในความเป็นมนุษย์ (จิตรจำนงค์ สุภาพ, 2550 : 16) การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการพัฒนาคนในทุกๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา จิตใจ คุณธรรม ความพร้อมในการดำรงชีวิตในสังคม ความสามารถในการประกอบอาชีพ รวมถึงการพัฒนาในทุกขั้นตอนของชีวิต นับตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยสูงอายุเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งส่วนบุคคล สังคม และประเทศชาติ (ธเนศ ถวิลหวัง, 2558: 2) แต่การจะพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญงอกงามในการดำเนินชีวิตเป็นชีวิตที่มีคุณภาพได้นั้นจะใช้อะไรในการพัฒนา สารที่จะนำมาพัฒนามนุษย์ได้ดีที่สุดคือ คำสอนในศาสนาพุทธเพราะไม่มีใครหยั่งรู้เรื่องราวชีวิตของมนุษย์ในโลกได้ดีเท่าพระบรมศาสดาในศาสนาพุทธ (จิตรจำนงค์ สุภาพ, 2550 : 24) หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงการพัฒนาชีวิตมนุษย์ไว้ทั้งสองส่วน ไม่ว่าจะเป็นส่วนของรูปและนาม พระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ครบถ้วน โดยที่รูป (กาย) ประกอบไปด้วยธาตุ 4 (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ส่วนนาม (จิต) ซึ่งเป็นนามธรรม ประกอบไปด้วย เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งองค์ประกอบของชั้น 5 ได้รวมอยู่ในวงจรปฏิจลสมุปบาทครบถ้วนแล้ว

จากแนวคิดข้างต้น สรุปได้ว่า การที่บุคคลจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้นั้น สิ่งหนึ่งที่เป็นปัจจัยในการส่งเสริมให้มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดีก็คือการประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นบุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ด้วยการพยายามฝึกหัดขัดเกลาเพื่อพัฒนาตนเองด้วยความเพียรโดยเริ่มจากการมีสัมมาทิฐิหรือความเห็นถูก ซึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ 16 ได้กล่าวถึงการดับทุกข์เพื่อให้พบความสุขที่แท้จริงอันหมายถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ด้วยการดับอวิชชาซึ่งเป็นปัจจัยต่อเนื่องสัมพันธ์กันเป็นห่วงโซ่ให้เกิดขรามรรณะ และประพฤติปฏิบัติตามหลักปฏิบัติที่เป็นทางสายกลางที่พอเหมาะพอดี คือ อริยมรรคมีองค์ 8 หรือมัชฌิมาปฏิปทา ที่เริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐิเป็นข้อแรก ซึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องภาวนา 4 คือการพัฒนาใน 4 ด้าน (ด้านกาย ศีล จิต และปัญญา) ก็กล่าวถึงหลักปฏิบัติมรรคมีองค์ 8 ในการพัฒนาเช่นกัน การพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านกายภาพและจิตภาพ ด้วยหลักปฏิจลสมุปบาทในพระพุทธศาสนา โดยการพัฒนา กาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญา

2. ปฏิจลสมุปบาทกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านกายภาพ

การพัฒนากาย คือ พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือทางกายภาพ (รวมทั้งเทคโนโลยี) โดยเฉพาะรับรู้สิ่งทั้งหลายทางอินทรีย์ 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ด้วยดี โดยปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรม

เสื่อมสูญ ผู้ได้เจริญกาย หรือมีกายที่พัฒนาแล้ว คือ ได้ฝึกอบรมพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือทางกายภาพ โดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับสรรพสิ่งและธรรมชาติ โดยเฉพาะให้การรับรู้ทางอินทรีย์ 5 เช่น ดู ฟัง เป็นไปด้วยสติและเพื่อปัญญา และให้การใช้สอยเสพบริโภคต่างๆ เป็นไปอย่างพอดีที่จะได้คุณค่าแท้ที่เป็นประโยชน์จริง ไม่หลงไหลเพลิดเพลินไปตามอิทธิพลของความชอบใจหรือไม่ชอบใจ ไม่ลุ่มหลงมัวเมา มิให้เกิดโทษ แต่ให้เป็นคุณ มิให้ถูกบาปอกุศลครอบงำ แต่หนุนให้กุศลธรรมงอกงาม (จิตรจันงค์ สุภาพ, 2550 : 349)

การพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาอินทรีย์ 6 คือ อินทรีย์ 6 ภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมผัสหรือเป็นทางเชื่อมต่อกับโลกภายนอก คืออินทรีย์ 6 ภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ ที่ใจรับรู้เปิดช่องทางที่เข้าไปสัมผัสกับสภาพแวดล้อมทางวัตถุและทางธรรมชาติ ในการฝึกพัฒนากาย จึงเป็นการพัฒนาอินทรีย์ คือ ฝึกให้มีอินทรีย์สังวร คือ ความสำรวมอินทรีย์ 6 เพื่อเป็นเครื่องมือให้เกิดความแข็งแกร่งของศีล ความประพฤติ เพื่อสนับสนุนจิตให้มีพลังงานที่มั่นคง และเป็นทางให้เจริญปัญญาอีกด้วย การพัฒนาด้วยการสำรวมอินทรีย์ตามที่กล่าวข้างต้นนั้น จำเป็นที่จะต้องมียศกำกับ เพราะลำพังเพียงกายอย่างเดียว ไม่มีศีลควบคุมแล้ว ในทางพระพุทธศาสนาไม่ถือว่าเป็นการพัฒนา การพัฒนาทางด้านเดียวอาจเป็นการส่งเสริมให้เกิดค้นหาความทะยานอยากเพื่อให้ได้วัตถุมาบำรุงกายให้เจริญ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2541 : 255) เมื่อเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปปาทแล้วและสามารถนำหลักดังกล่าวมาเชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่นๆ ดังที่ในคัมภีร์เปฏโปกเทศ กล่าวว่า ด้วย **สัมมากัมมันตะ** (การกระทำชอบ) และ **สัมมาอาชีวะ** (ประกอบอาชีพชอบ) กายก็เป็นอันได้พัฒนาแล้ว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2541 : 383)

ดังนั้น บุคคลพึงควรต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นไปตามหลักธรรมคำสอนว่าด้วยมัชฌิมาปฏิปทา มรรคมงคล 8 ในเรื่อง **สัมมากัมมันตะ** (การกระทำชอบ) และ **สัมมาอาชีวะ** (ประกอบอาชีพชอบ) เพื่อให้กายได้พัฒนาอันจะนำพาให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดีงาม

3. การพัฒนาจิต

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจิตซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญและยังถือเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทที่จะต้องให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีคุณค่าต่อชีวิตเป็นอย่างมาก และยังส่งผลทำตนให้เป็นผู้ประเสริฐขึ้นในสังคมได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสวิธีพัฒนาจิตที่เรียกว่า “จิตตภาวนา” หรือ “สมาธิ” ไว้เพื่อให้เราได้ศึกษาพัฒนาจิต จิตของมนุษย์นั้นเดิมเป็นจิตที่ประภัสสรสะอาดไม่มีมลทินและความเศร้าหมองใดๆ เหมือนจิตของเด็กแรกเกิดที่เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ เต็มไปด้วยขั้น 5 อันบริสุทธิ์และมีความสมบูรณ์พร้อม แต่ไม่มีสติรู้ ไม่มีปัญญารักษา พอชีวิตนี้เจริญเติบโตขึ้นสังขารล่วงกาลผ่านวัยไป ความพึงพอใจ ความไม่

พึงพอใจ ความคิด ความหวังความรักตลอดถึงความซึ้ง ได้เข้ามาในจิตบ่อยครั้งขึ้นกระทบสัมผัสแล้วจึงก่อให้เกิดความรู้สึก คือเวทนา ถูกใจก็เป็นสุข มีความรู้สึกไม่ถูกใจก็เป็นทุกข์ หรือเฉยๆ จะเห็นว่าธรรมชาติเหล่านี้เมื่อสัมผัสแล้วรู้สึกได้ด้วยใจในอายตนะนั้น ๆ หรือมีวิญญูณเกิดขึ้นบางครั้งตั้งอยู่บางครั้งดับไปเกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยให้เกิดแล้วพอสันเหตุปัจจัยจิตนั้นก็ดับไป แต่ความพอใจและความไม่พอใจความไม่แน่ใจก็ยังค้างคาติดในใจอยู่ตลอดเวลา หากจิตคิดไม่ดีย่อมส่งผลกระทบต่อการศึกษาปฏิบัติต่อการพัฒนาต่อการกระทำและคำพูดได้ เมื่อฝึกได้ดีแล้วย่อมไม่มีความทุกข์ใดๆ เกิดขึ้นภายในจิตใจเพราะเป็นเรื่องของการใช้กำลังสติและปัญญาของตนดังพระพุทธภาษิตที่ว่า **“ผู้มีปัญญาควรรักษาจิตที่เห็นได้ยากยิ่ง ละเอียดยิ่ง ขอบใจฝ่าหาแต่อารมณ์ที่ปรารถนาเพราะจิตที่คุ้มครองแล้วย่อมนำสุขมาให้”** และดังที่กล่าวไว้แล้วว่า ตามคัมภีร์เปฏโฆปเทศ กล่าวว่า ด้วย **สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ หรือ คิดชอบ) และ**สัมมาสมาธิ** (จิตตั้งมั่นชอบ) จิตก็เป็นอันได้พัฒนาแล้ว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2541 : 383)

ดังนั้น บุคคลที่จะพัฒนาจิตเพื่อให้จิตมีสมรรถภาพ มีความสุขมีคุณภาพชีวิตที่ดีงามจึงควรต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นไปตาม หลักธรรมคำสอนว่าด้วย มัชฌิมาปฏิปทา มรรคมีองค์ 8 ในเรื่อง**สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ หรือ คิดชอบ) และ**สัมมาสมาธิ** (จิตตั้งมั่นชอบ)

สรุปได้ว่า เมื่อนุชนเข้าใจถึงความเป็นธรรมดาหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นตามเหตุและผลด้วยความเป็นเหตุและปัจจัยซึ่งกันและกันตาม หลักธรรมของปฏิจจสมุปบาทแล้ว ได้นำหลักธรรมดังกล่าวมาประพฤติปฏิบัติควบคู่ไปกับหลักธรรมในเรื่องของการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านกายภาพคือ การพัฒนากายและพัฒนาศีลให้เป็นผู้มีคุณภาพประพจน์ทางกายที่ดีงามเนื่องด้วยมีศีลคอยกำกับความประพฤติแล้วยังเพียรประพฤติปฏิบัติพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านจิตภาพด้วยการฝึกหัดขัดเกลาพัฒนาจิตและปัญญาให้มีความสมบูรณ์ถึงพร้อม มีชีวิตและดำเนินชีวิตด้วยสัมมาทิฐิ มีสัมมาสมาธิ ก็เป็นอันเชื่อได้ว่าบุคคลผู้นั้นก็จะเป็นผู้มีโอกาสพัฒนาตนให้ถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นด้วยเป็นผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาเห็นและเข้าใจทุกสิ่งได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตได้อย่างผู้ที่มีจิตใจเปิดเผยกว้างขวาง โปร่งโล่ง เป็นอิสระ แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ พบความสุขที่แท้จริงเป็นชีวิตที่มีคุณภาพชีวิต เนื่องจากสามารถดับทุกข์ ตัดวงจรปฏิจจสมุปบาทได้ขาด คือตัดโดยตรงที่อวิชชา เมื่อวงจรขาด กระบวนการสังสารวัฏ (ฝ่ายก่อเกิดทุกข์) สิ้นสุดลง เข้าสู่วัฏฏ (ฝ่ายดับทุกข์) ก็จะบรรลุมรรคแห่งความดับทุกข์ เป็นผู้มีชัยต่อปัญหาชีวิต เป็นผู้อยู่อย่างไร้ โสกะประเทวะ มีความสุขที่แท้จริง เข้าถึงวิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ หรือนิพพาน อันเป็นประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ คู่มากับการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์

บทสรุป

การมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นถือได้ว่าเป็นความเจริญแห่งชีวิตเพราะทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขที่แท้จริง แต่ด้วยเหตุที่ปัญหาของมนุษย์ทั้งในระดับสังคมและในระดับบุคคล มาจากความจริงอันเดียวกัน คือ การที่ชีวิตของมนุษย์นั้นโดยธรรมชาติเป็นที่ตั้งของปัญหา ชีวิตของมนุษย์นั้นมีปัญหาต่าง ๆ มากมาย ทุกข์เป็นสภาวะด้านหนึ่งของชีวิตหมายความว่า เป็นธรรมดาตามธรรมชาติของชีวิตที่เป็นสังขาร ซึ่งเกิดมีเป็นไปโดยขึ้นต่อเหตุปัจจัยหลากหลาย ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่คงทน แปรปรวนเรื่อยไป ไม่มี ไม่เป็นตัวเป็นตนของมันเป็นอย่างแท้จริง เช่น จะให้คงอยู่หรือเป็นไปอย่างที่เราปรารถนาไม่ได้ ต้องว่ากันไปตามเหตุปัจจัย ทุกข์ที่เป็นพื้นฐานตามสภาวะของชีวิต ด้วยคำว่า ชรา มรณะ หรือ แก่ และตาย หรือ เสื่อมโทรม และแตกสลาย จากทุกข์ตามสภาวะนี้ก็ตามมาด้วยทุกข์ที่เป็นความรู้สึกต่างๆ เช่น ความเศร้าโศก ความคับแค้น ความเสียใจ ความพิโรธพราหมณ์ เมื่อตามสภาวะ ชีวิตมีทุกข์เป็นธรรมชาติพื้นฐานของมันอยู่แล้ว การที่จะแก้ปัญหาดับสลายคลายทุกข์และการที่จะมีความสุขได้ ก็ต้องมีจิตใจที่มั่นคงในการอยู่กับความจริง เริ่มด้วยการจัดการให้ชีวิตของตนเองตัวกันไว้กับความทุกข์พื้นฐานนั้น โดยมีปัญญาที่ทำให้จิตเป็นอิสระจากทุกข์พื้นฐานนั้น หรือให้ใจอยู่กับมันได้อย่างสบาย ๆ ถ้าทำถึงขั้นนั้นไม่ได้ก็ให้ใจอยู่กับมันด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันวางใจวางท่าที่ถูกต้อง อย่างน้อยก็ยอมรับความจริงเผชิญหน้าความจริงได้ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงนั้น

การนำหลักปฏิจจสมุปบาทไปปรับใช้จึงจำเป็นต้องเข้าใจถึงความลึกซึ้งของหลักธรรมในปฏิจจสมุปบาท เข้าใจถึงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปฏิจจสมุปบาท เช่น หลักกรรมและอริยสัจ หลักกรรมจะเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ให้แสดงออกในสิ่งที่พึงามหากมนุษย์ได้ศึกษาและเข้าใจถึงผลของกรรมที่ตนจะได้รับจากการกระทำของตนนั้นอย่างลึกซึ้งและเข้าใจถึงความหมายของคำว่าทุกข์ในการเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างผู้เข้าใจความเป็นไปของชีวิต นำไปประพฤติปฏิบัติจนมีความคิดเห็นและเข้าใจความเป็นไปของสรรพสิ่งที่ เป็นไปตามกฎธรรมชาติได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ก็จะสามารถใช้ชีวิตอยู่อย่าง เป็นอิสระไม่ยึดติดกับสิ่งใด สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข เนื่องด้วยเข้าใจสังขารของชีวิต เข้าใจความเป็นไปของชีวิต และเข้าใจพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ผู้ร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ทำให้มีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ ทำให้มนุษย์ผู้เข้าใจในหลักธรรมคำสอนสามารถนำไปปฏิบัติโดยประยุกต์ใช้กับหลักธรรมข้ออื่นๆ คือ หลักมัชฌิมาปฏิปทาและ ภาวนา 4 เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี เนื่องจากสามารถดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- จิตรจำนงค์ สุภาพ, (2550). *คัมภีร์พัฒนามนุษย์*, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา,
- จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี, (2546). *ชีวิตและการรู้จักตนเอง*, พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
- ธเนศ ถวิลหวัง, (2558). *การพัฒนาคุณภาพชีวิตและองค์กร*, นครพนม : สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดนครพนม,
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ชุด คำวัด*, กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,
- พระไพศาล วิสาโล, (2555). “อยู่กับความทุกข์ให้เป็น”, ธรรมมาตา, ปีที่ 6 ฉบับที่ 2, กันยายน ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม,
- พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พนัรัมย์), (2554). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยสมุ่บาทกับชั้น 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), (2541). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม,
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), (2544). *พุทธธรรม พระธรรมปิฎก ฉบับเดิม*, พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด,
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), (2546). *พุทธธรรม พระธรรมปิฎก ฉบับขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- สนอง วรอุไร, (2549). *ทำชีวิตให้ได้ดีและมีสุข*, พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัมรินทร์,

